

La fotografia antiga i la recuperació del passat

La parròquia rural d'acord amb les imatges.
Fons fotogràfic Josep Salvany

ipe

Maria Garganté Llanes, Xavier Solà Colomer

La fotografia antiga ha esdevingut durant les últimes dècades una font importantíssima per a l'estudi de nombrosos aspectes de la Catalunya de final del segle XIX i començament del XX: esdeveniments històrics, personatges, treball i vida quotidiana, social, política..., la imatge com una finestra oberta a un fragment aturat del temps, com una preuada relíquia de la memòria.

Partint, doncs, de les múltiples lectures que poden aportar-nos les imatges fotogràfiques antigues, nosaltres varem decidir convertir-les en l'eix i la base d'un estudi de la parròquia rural a Catalunya de començament del segle XX, quan gran part del mobiliari i patrimoni artístic de les esglésies es mantenia intacte, però també unes formes de sociabilitat i religiositat que bevien d'unes fonts més remotes, com seria la cultura religiosa nascuda a l'època moderna (misses, processons, romiatges, visites pastorals, salpàs, etc.). És per això que l'anàlisi de fotografies de caràcter «documental» esdevé una eina imprescindible per aprofundir en el component etnològic d'aquesta religiositat —mitjançant aspectes com les devocions, les confraries i els retaules— i sociabilitat, amb la parròquia com a eix vertebrador.

Un dels fons fotogràfics que permet realitzar aquest estudi de forma més acurada es troba a la Biblioteca de Catalunya i fins fa pocs anys era força desconegut. Es tracta de l'extraordinària col·lecció —d'unes 10.000 plaques estereoscòpiques, ara consultable a través de la xarxa—, del metge oculista Josep Salvany i Blanch (Martorell, 1866 - Barcelona, 1929), membre de la secció de Folklore, Arqueologia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya —en la qual va publicar diferents articles— que recorregué les comarques catalanes, mallorquines i andorranes entre 1911 i 1926, en paral·lel o conjuntament amb Joan Nonell i Fabrés.⁽¹⁾ En les seves excursions, Salvany no es limita al món rural, ja que les ciutats també hi són presents, de manera que podem considerar que segueix un itinerari preestablert per Catalunya, combinant àrees rurals amb zones urbanes. Gairebé mai no viatja sol, ho fa acompanyat de familiars o altres fotògrafs, formant un equip interessat pels mateixos temes.

Si situem Josep Salvany en el seu context, cal destacar la importància dels centres o agrupacions amb interessos i programes específics: el Centre Excursionista de Catalunya (CEC), l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, dirigit per Tomàs Carreras i Artau (ara al CSIC), l'Estudi de la Masia Catalana (ara al CEC), etc., així com altres fotògrafs amateurs, Joaquim Da-

nés, Josep Mata de la Barata, Tomàs Carreras i Artau, Jordi Xicart, etc. o, fins i tot, fotògrafs professionals com Àngel Toldrà Viazó o Lucien Roisin. Tots ells s'encarregarien de fotografiar aquells esdeveniments que tendien a desaparèixer en el camí cap al món contemporani, de la industrialització i la secularització, en definitiva, de la desaparició total de les formes de vida de l'antic règim (destaca el fet que gran quantitat de patrimoni artístic serà devastat durant la Guerra Civil).

També és de justícia fer esment de l'obra d'altres coetanis dels fotògrafs esmentats, amb qui compartien afecions, entitats i publicacions. Es tracta de diferents folkloristes, excursionistes, clergues i historiadors, de final del segle XIX i principi del XX, com Ramon Aràbia, Gaietà Barraquer, mossèn Josep Gelabert, Josep Franquet, Marià Vidal, Cels Gomis, Francesc Maspons, Lluís G. Ylla, Artur Osona, Cèsar A. Torras, el canonge Corbella, mossèn Joan Guíu, Josep Sanfeliu i Francesc Monsalvatje, i d'eclesiàstics, ja posteriors a la Guerra Civil (Eduard Junyent, Lluís Constans i Jaume Marquès).⁽²⁾

De fet, en la globalitat del fons Salvany s'observa un predomini de les fotografies en què l'element religiós (per bé que vist també com a patrimoni) hi és ben present: esglésies, santuaris o capelles en totes les variants possible (interiors o

exterior, en conjunt o en detall), amb aspectes fins i tot més secundaris, com serien les sagristies convertides en singulars magatzems; els cementiris parroquials, en abocadors; les rectories, en cases de pàgès, etc.

Comptat i debatut, l'estudi del fons Salvany permet copsar el valor documental que tenen aquestes imatges per a la societat contemporània, tractant-les no com a simple il·lustració, sinó com una font documental de primer ordre, com una finestra a un àmbit geogràfic concret —la Catalunya rural— i el paper que té la parròquia com a ins-

titució i com a referent dins la mentalitat pagesa. D'altra banda, hem de tenir en compte que les fotografies —a part de permetre'ns configurar i entendre la realitat polièdrica de la parròquia al món rural— també ens parlen d'elements patrimonials desapareguts durant la Guerra Civil i que podem conèixer precisament a través d'aquestes imatges.

És per això que també resulta interessant contrastar les imatges de Salvany amb d'altres arxius com el monumental fons de l'Institut Amatller d'Art Hispànic, que incloïa diverses

col·laboracions provincials (destacar la de Valentí Fargnoli per a Girona), i que albergà l'extensa col·lecció fotogràfica del mossèn i historiador de l'art vigatà Josep Gudiol i del fotògraf Adolf Mas;⁽³⁾ en aquest darrer, tenen un notable pes les imatges d'arqueologia i art medieval, en detriment d'altres èpoques que no satisfien el seu interès. El seguiria l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, amb els diferents fons que conformen l'entitat (Blasi Vallespinosa —1920-1925—, Frederic Juandó —1925-1930—, Albert Oliveras —1928— o Marcel·lí Gausach).⁽⁴⁾ Finalment, també cal te-

■ Taüll, Alta Ribagorça. 1918. Sense rastre de les pintures romàniques, l'església de Santa Maria apareix amb una fesomia absolutament barroca. FONTS SALVANY

■ Cabrera d'Anoia, Anoia. 1915. Enterrament doble, on un grup d'homes porta una caixa de morts, precedits per un capellà i escolà. FONTS SALVANY

■ Agramunt, Urgell. 1916. Mercat a la plaça davant l'església parroquial de Santa Maria. FONTS SALVANY

■ Vilalba dels Arcs, Terra Alta. 1919. Creu de terme aixecada sobre una graonada i amb un braç trencat. FONTS SALVANY

NOTES

[1] Salvany Blanch, Josep (Armengol, Assumpta i Marco, Ricard, sel. i ed.). *Josep Salvany i Blanch: fotografies 1910/1926*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1992 i Id. (Casasnovas, Miquel A. i Marco, Ricard, sel. i ed.). *Menorca i Mallorca, 1915. Una visió estereoscòpica de Josep Salvany*. Palma de Mallorca: Consell Insular de Menorca, Consell Insular de Mallorca i Sa Nostra, 1998.

[2] Arabia, R. "De Ripoll a Girona". A: *Excursions. Anuari de 1882*; Barraquer, G. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona, 1906, v. I; Constans, Ll. G. *Girona, bisbat marit. Història, Art, Pietat, Folklore*. Girona: Bisbat de Girona, 1954; Franquet, J. "Ridaia". *L'Atlàntida*, 4 (1-VII-1896); Gelabert, J. *Guia il·lustrada d'Olot y ses valls*, 1908; Gomis, C. "Un dijous gras a Sant Esteve de Bas". *Catalunya*, febrer 1904; Id. "De Sant Feliu de Pallerols a Olot, passant per la recerca". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1879), VII; Id. "L'espiritada d'Hostoles". *Butlletí del*

Centre Excursionista de Catalunya (1879), VII; Id. *La Vall d'Hostoles*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1894; Guiu, J. *Guia descriptiva del Obispado de Vich, o sea, diccionario de todas sus parroquias y ayudas*. Vic: Tipografía y Librería Católica de Sant Josep, 1898; Junyent, E. *Itinerario histórico de las parroquias del Obispado de Vich*. Vic: Imprenta Anglada, 1945-1952; Maspons, F. "Entre Vich y Sant Joan de las Abadeses". A: *Excursions. Anuari de 1882. Associació d'Excursions Catalanes*. Barcelona: 1882; Monsalvatje, F. *Noticias históricas del condado de Besalú* (26 vs.), Olot: Imp. i Lib. de J. Bonet, 1889-1919; Osona, A. "Aplech d'excursions desde Coll de Pruit". A: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1882), 20, p. 222-225; Id. "Excursió a la Vall de Hostoles". *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* (1882), IV, p. 228-231; Id. "Excursió als cingles de Juanetas y Puigscalm". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1883), IV (58 i 59); Id. *Pirineu*

català. Guia itinerari de Collsacabra y de la Magdalena. Barcelona: 1888; Id. "Itineraris d'excursions per Collsacabra y las Guilleries". A: *Excursions. Anuari de 1882*. Barcelona: Associació d'Excursions Catalanes, 1882; Id. "Un recorregut pel massís de les serres de Cabrera". A: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1907), 145, p. 33-48; Vidal, M. "Excursió al castell de Requesens, Agullana, Besalú, Olot i Collsacabra". A: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1899), IX, p. 177-201, i Ylla, Ll. G. "Excursió a Cabrera, la Bola i Sant Pere de Torelló". *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, v. II (1915-1916-1917), p. 17-21.

[3] Mas, Adolf (Casamartina, Josep, coord.). *L'Interior del 1900: Adolf Mas, fotògraf*. Terrassa: Barcelona: Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa i Institut Amatller d'Art Hispànic, 2002; Fargnoli, Valentí (Costa, Josep, dir.). *Història gràfica, 1909-1940: Maçanet de la Selva*. Girona: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1998, i Massanas, Emili

nir en compte —a part d'altres fons fotogràfics particulars i d'institucions que mereixen un estudi aprofundit— el catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, fundat el 1915 per Tomàs Carreras i Artau amb la col·laboració de Josep M. Batista i Roca, dipositat al Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Institució Milà i Fontanals⁽⁵⁾ on destaquen, per interès i voluntat dels investigadors, les expressions religioses, l'arquitectura i la plàstica popular, o el calendari festiu —algunes foren seleccionades i publicades per Llorenç Ferrer,⁽⁶⁾ mentre que d'altres resten inèdites.⁽⁷⁾

De fet, podem denominar aquest tipus de fotografia com a *històrica*, *etnogràfica* o *documental*, depenent del valor de la seva representació, la visió del fotògraf, la seva intencionalitat i clara funció sociològica, antropològica, política o periodística.⁽⁸⁾ En les dues últimes dècades, l'estudi d'aquest tipus d'imatges està gaudint d'una considerable revalorització, potser a redós de la disciplina artística, de la influència europea i del redescobriments de la seva vàlua documental, i ha donat lloc a excel·lents exposicions, catàlegs o publicacions, per exemple, de Pablo López Mondéjar, Joan Fontcuberta o Dolors Grau, entre molts d'altres.⁽⁹⁾

Aquest reconeixement s'ha traduït en la incorporació del registre fotogràfic en la recerca històrica i l'anàlisi dels fets culturals i socials, però, ja ve de lluny, emprat en les primeres dècades del segle xx, tal com destacà l'arquitecte Jeroni Martorell en nombrosos articles i congressos,⁽¹⁰⁾ i posà a la pràctica Francesc Carreras i Candi, primer, a la *Geografia general de Catalunya* (amb els volums de les províncies de Girona i Barcelona escrits per Joaquim Botet i Sisó i Cels Gomis, respectivament),⁽¹¹⁾ i segon, al *Folklore y costumbres de España*⁽¹²⁾ (fruit de nombroses i destacades col·laboracions de Leopoldo

■ Santa Pau, Garrotxa. 1920. Interior del santuari de la Mare de Déu dels Arcs. FONS SALVANY

■ Merlès, Berguedà. 1917. Cementiri de la parròquia de Santa Maria, completament abandonat. FONS SALVANY

■ Palafrugell, Baix Empordà. Vista de l'altar major —retaula desaparegut durant la Guerra Civil—, adornat per a la celebració de les festes patronals o de la Verge. FONS SALVANY

■ L'Estany, Bages. 1924. Pedró oratori camí de l'Estany, molt freqüent en les zones d'hàbitat dispers a la Catalunya interior. FONS SALVANY

(rec. i sel.). *Fòtica Fagnoli. Valentí Fagnoli Iannetta. 1885-1944*. Girona: Arxiu Municipal, Ajuntament de Girona i Diputació de Girona, 1981.

[4] D. A. Miralls del cel: arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Barcelona: Fundació "la Caixa", 1997.

[5] Calvo, Lluís. *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*. Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals, 1990; Calvo, Lluís. *Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*. Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals i Centre de promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 1994; Calvo, Lluís; Mañà, Josep i Naranjo, Joan. *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1918-1930*. Barcelona: Fundació "La Caixa", 1996.

[6] Ferrer, Llorenç. *La vida rural a Catalunya*. Manresa: Angle Editorial, 2002.

[7] Calvo, Lluís. *Catàleg de l'Arxiu...*, p. 164 ('La

Creu dels Estudiants', al coll de Condreu, camí d'El Far, del 1919), p. 324 (diversos aspectes de l'aplec de Santa Magdalena del Mont, del 1924-27) i p. 342 (pabordesses d'El Far, 1919).

[8] Freund, Gisèle. *La fotografia como documento social*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2002 [1a versió de 1974, *Photographie et Société*].

[9] Fontcuberta, Joan. "Fotografia catalana 1900-1940: el camí vers la modernitat". A: Balcells, David et alii. *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*. Barcelona: Lunwerg Editores/MNAC, 2000, p. 75-104; Grau, Dolors. *Els artesans de la imatge. Fotografia i cinema amateur a Palafrugell (1860-1985)*. Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1997; López Mondéjar, Pablo. *Historia de la fotografía en España*. Barcelona: Lunwerg Editores, 1997, i Massanas, Emili (Grau, Dolors, a cura de). *Fotògrafs i editors gironins a les comarques de Girona*

(1839-1940). Girona: Diputació de Girona, Col·lecció Quaderns de Fotografia, 1998.

[10] Martorell, Jeroni. "L'inventari gràfic de Catalunya". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1909), XIX, p. 45-51.

[11] Botet i Sisó, Joaquim, *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesc Carreras y Candi*. Província de Girona, Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?, i Gomis, Cels. *Geografia general de Catalunya, dirigida per Francesc Carreras y Candi*. Província de Barcelona. Barcelona: Estab. Editorial de Albert Martín, 1913-1918?

[12] Carreras i Candi, F. *Folklore y costumbres de España*. Barcelona: Casa Editorial Alberto Martín, 1931, 3 vs.

[13] Puigvert, J.M. "Les transformacions del món rural en imatges". *Mestall. Butlletí de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines* (2003), 13, p. 9.

Torres Balbás, Valeri Serra i Boldú o Aureli Capmany) essent obres profundament il·lustrades. Moltes de les seves fotografies procedien dels naixents arxius fotogràfics catalans a què hem recorregut per a la nostra investigació. De caràcter semblant, a escala comarcal, és l'obra de mossèn Josep Gelabert, geòleg i pintor, la *Guia il·lustrada d'Olot y ses valls*, que, com indica el títol, inclou precioses fotografies realitzades per ell mateix.

Cal assenyalar, també, la importància de realitzar també un «treball de camp» que permeti contrastar les fotografies amb l'estat actual de moltes esglésies, així com la possibilitat de localitzar in situ alguns elements que apareixen il·lustrats a les fotografies i a la documentació. També per comprovar si es conserven avui objectes que havi- en tingut un paper rellevant en la vida religiosa de començament del segle xx i que avui han caigut en desús, com les trones, orgues, exvots, bacines petitòries, caixes fortes, etc., mentre que altres objectes litúrgics —alguns d'orfebreria, com calzes i copons— encara tenen un ús quotidià a les parròquies rurals, pel fet que van ser amagats durant la contesa de 1936-1939. També cal tenir en compte l'accés a diferents cases particulars, amb les seves capelles, amb cambres sumptuoses on s'allotjava el bisbe, amb imatges de la verge del Roser, per exemple, o antics baciners (que s'apropriaren de bacines i altres objectes de la congregació) que permeten acostar-se als aspectes més propis de la religiositat privada.

En definitiva, com ha destacat Joaquim M. Puigvert, si «disposem d'aquests esplèndids arxius fotogràfics és perquè durant les quatre primeres dècades del segle xx hi havia consciència en determinats cercles d'estudiosos (especialment en el camp de l'etnografia i del folklore i en el de l'excursionisme "científic") que la fotografia era un instrument de treball de primer ordre». ⁽¹³⁾ ■

Teixir (en) comunitat

Una aproximació etnogràfica als grups de mitja i ganxet a Barcelona

Francesca Bayre

Fer referència al teixit a mà, tant al punt de mitja com al ganxet, suposa la inevitable aparició de la imatge mental de la senyora gran asseguda en una cadira, tota encorbada damunt la seva labor. Aquesta imatge estereotipada relaciona directament la tècnica del punt amb la velle- sa, la domesticitat i les dones. Montse Stanley (1997: 47) considera que el punt manual va ser relegat a les cases com a activitat marginal des de l'establiment de la industrialització del seu procés tècnic, tot i que la producció manual organitzada va perdurar, i encara perdura. Per aquesta marginalització del punt a l'espai domèstic i per la seva invisibilitat als documents és especialment complicat reconstruir-ne la història més moderna.

Va ser fa deu anys que es va afirmar l'anomenada *nova onada de la mitja* com a pràctica en un context urbà transnacional. Es caracteritza justament per la visibilitat, el caràcter públic i relacionat amb una nova sociabilitat. Arreu van naixent grups que es troben per teixir i xerrar en llocs públics. Els protagonistes d'aquesta revitalització són persones de totes les edats i de perfils professionals i, encara que la majoria són dones, també hi ha una presència masculina que s'atreveix amb agulles i ganxet.

Aquesta revitalització de les tècniques del punt i del ganxet que es va començar a desenvolupar a Nova York l'any 2000, va fer-se evident a Barcelona l'any 2005 amb la creació d'un grup de teixidors i teixidores: *Barcelonaknits!* (literalment: Barcelona teixeix!). Aquest col·lectiu va ser el primer nucli d'aquesta recerca per investigar la doble tensió entre allò global i allò local, que es fa evident des del seu nom, i en la qual rau la complexitat del fenomen de la nova onada de la mitja urbana. El procés d'agafar una tècnica tradicional, en desús, relegada a l'àmbit domèstic i a les àvies, i transformar-ne el context de significació, constitueix l'objecte d'estudi d'aquesta recerca.

És a partir de la participació en les trobades setmanals de BK (*Barcelonaknits!*) que he pogut començar a entendre la dimensió d'aquest fenomen, que es caracteritza per una complexitat d'espais, rutines i protagonistes propis, els quals configuren nous escenaris de sentit associats al teixit a mà. El primer factor a tenir en compte és que aquestes xarxes, amb petites excepcions, es desenvolupen en un àmbit públic. Per tant, l'aproximació etnogràfica no s'ha desenvolupat rere les parets domèstiques, sinó en botigues, bars, museus, places, carrers, platges, parcs i mitjans de transport públic que es conformen com a lloc de venda de material, d'aprenentatge de les tècniques i punts de trobada dels grups que es reuneixen al voltant de la mitja i